

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ОНИЩЕНКО ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 347. 95

**ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ
У ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ**

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор
Тімуш Ірина Сергіївна,
Національна академія внутрішніх справ,
завідувач кафедри цивільно-правових та
господарсько-правових дисциплін факультету № 2

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
Коссак Володимир Михайлович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри цивільного права та процесу

кандидат юридичних наук, доцент
Дзера Ірина Олександрівна,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
доцент кафедри галузевих правових наук

Захист відбудеться 11 квітня 2017 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.007.06 в Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

Автореферат розіслано 10 березня 2017 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.А. Пилипенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення України як правової держави, для якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України), передбачає гарантування захисту прав і свобод людини та громадянина. Проте гарантування такого захисту, нажаль, не виключає ймовірності порушення суб'єктивних прав, свобод та інтересів особи. Одним із видів шкоди, яка може бути завдана неправомірними діями, є моральна шкода, яка полягає, зокрема, у фізичному болю та стражданнях, душевних стражданнях, у приниженні честі та гідності фізичної особи. Саме тому держава має забезпечувати справедливе, швидке та ефективне відновлення порушених прав, в тому числі і шляхом відшкодування завданої моральної шкоди.

Незважаючи на те, що інститут відшкодування моральної шкоди надійно закріплений в цивілістичній доктрині та розглядається як один із найбільш ефективних способів захисту майнових та особистих немайнових прав, дотепер в Україні відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, який би регулював відносини з відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях. В умовах інтеграції нашої держави до європейської спільноти така законодавча невизначеність не сприяє позитивному процесу законотворення та породжує низку недоліків у правозастосовній сфері, що дозволяє стверджувати – існуюча нині судова практика у справах з відшкодування моральної шкоди суперечить сучасному стану правового регулювання відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях.

Важливість питання відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях та супутня з ним проблема юридичного права людини на відшкодування моральної шкоди, привертала і привертають увагу науковців до проведення відповідних доктринальних досліджень. Так, у радянський період, вагомий внесок у дослідженні цієї проблеми зробили такі вчені, як: Б. Т. Безлепкін, А. М. Белякова, С. А. Беляцкін, Д. В. Боброва, В. В. Глянцев, В. П. Грибанов, С. Є. Донцов, О. М. Ерделевський, О. С. Йоффе, М. С. Малєін, М. М. Малєїна, В. П. Маслов, Г. К. Матвеев, В. Т. Смирнов, А. О. Собчак та ряд інших.

Особливого значення для дослідження цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях мають праці сучасних українських цивілістів: І. А. Бірюкова, В. І. Борисової, А. Б. Гриняка, О. В. Грищук, О. В. Дзери, І. М. Забари, Ю. О. Заїки, І. С. Канзафарової, Л. О. Корчової, В. М. Коссака, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, О. О. Отраднової, Н. В. Павловської, В. П. Паліюка, В. Д. Примака, П. М. Рабіновича, Н. О. Саніахметової, С. Є. Сиротенка, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, І. С. Тімуш, В. Д. Чернадчука, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Є. О. Харитонова, В. Л. Яроцького тощо.

Однак більшість досліджень названих вище науковців здійснювалась у дещо іншому правовому полі, ніж воно є на сьогоднішній день в Україні.

Донині в українській правовій науці не вироблено однозначного наукового погляду щодо цивільно-правового регулювання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях. Залишаються невирішеними ряд питань, пов'язаних із відсутністю єдиної термінології, визначенням умов настання цивільно-правової відповідальності за завдану у деліктних зобов'язаннях моральну шкоду, критеріїв визначення її розміру та способів відшкодування тощо. Такий стан речей дає підстави вести мову про необхідність нового, більш широкого підходу до вирішення питання щодо відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях, що свідчить про актуальність та перспективність обраного напрямку наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275; основних напрямків наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014 – 2017 рр. в межах п. 1.2.6 «Актуальні проблеми цивільного права в умовах реформування цивільного законодавства»; річних планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015 – 2016 рр.

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розв'язання теоретичних і практичних проблем відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях, а також розроблення пропозицій щодо удосконалення цивільного законодавства з питань відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *задачі*:

- визначити стан наукової розробки питання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях та окреслити методологію дослідження;
- дослідити еволюцію правового регулювання відшкодування моральної шкоди у законодавстві України;
- розглянути законодавчі та наукові підходи до визначення поняття моральної шкоди та права на її відшкодування у деліктних зобов'язаннях;
- визначити загальні та спеціальні умови відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях;
- проаналізувати закріплені в чинному цивільному законодавстві підходи та методики визначення розміру відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях;
- охарактеризувати способи відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях;
- виокремити особливості відшкодування моральної шкоди в окремих видах деліктних зобов'язань;
- надати пропозиції щодо вдосконалення цивільно-правового регулювання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із відшкодуванням моральної шкоди.

Предметом дослідження є відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети та задач, підґрунтям методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання правових явищ. Використання діалектичного методу дозволило виявити передумови та закономірності формування інституту відшкодування моральної шкоди у цивільному праві України (*підрозділи 1.1, 2.1, 2.2*). Методи індукції та дедукції дозволили виокремити загальні та спеціальні умови відшкодування моральної шкоди та особливості її відшкодування в деліктних зобов'язаннях (*підрозділи 3.1, 3.2, 3.3*). Історико-правовий метод було застосовано для визначення стану наукових досліджень проблеми цивільно-правового регулювання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях, а також розвитку цивільного законодавства у контексті окресленої проблематики (*підрозділи 1.1, 1.2*). Метод системного аналізу використовувався при оцінці стану правового регулювання інституту моральної шкоди у деліктному праві, доробку вітчизняних та зарубіжних учених, поглядів практиків щодо окремих питань правового регулювання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях (*підрозділи 1.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1*). Системно-структурний метод застосовувався для визначення місця відшкодування моральної шкоди в системі способів захисту прав та інтересів учасників цивільних відносин (*підрозділи 2.1, 2.2*). За допомогою формально-догматичного методу здійснене тлумачення цивільно-правових норм, які регулюють досліджувані відносини (*підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4*). Емпіричний та аналітико-синтетичний методи використовувались при дослідженні практики застосування законодавства у коментованій сфері (*підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3*). Формально-юридичний метод слугував універсальним засобом аргументації наукових висновків та використовувався при формулюванні пропозицій щодо оптимізації цивільного законодавства в контексті предмета дослідження (*підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 3.2, 3.3*).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень інституту відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях.

У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

- запропоновано визначати відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях як особливий спосіб захисту порушених особистих немайнових і (або) майнових прав та інтересів особи, специфіка якого обумовлена: сферою завдання шкоди (виключно особистісна (індивідуальна) чи соціальна); об'єктом посягання (життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, майно); наслідками завдання шкоди (ушкодження здоров'я, каліцтво, що, зазвичай, тягнуть за собою часткову або повну втрату працездатності, смерть, пошкодження (знищення) майна); можливістю або неможливістю повернення до звичного, такого, що існував до порушення права, способу життя;

- доведено доцільність розмежування таких понять, як «розмір відшкодування моральної шкоди» та «характер відшкодування моральної шкоди». Під розміром відшкодування моральної шкоди слід розуміти визначену законом чи судом грошову суму, що підлягає відшкодуванню в кожному конкретному випадку. Під характером відшкодування моральної шкоди пропонується розуміти суб'єктивні та об'єктивні чинники, які обумовлені особливістю того блага, якому завдана шкода, і які впливають на визначення розміру відшкодування моральної шкоди;

- сформульовано дефініцію «інший спосіб відшкодування моральної шкоди», під яким слід розуміти вчинення делінквентом передбачених законом та визначених судом дій немайнового характеру на користь потерпілого, що спрямовані на усунення негативних наслідків, яких особа зазнала внаслідок протиправної поведінки делінквента;

- аргументовано правове положення, відповідно до якого делінквент може взяти на себе зобов'язання добровільно відшкодувати завдану моральну шкоду шляхом укладення між ним та потерпілим договору про порядок, розмір та способи її відшкодування. На даний договір поширюються загальні положення щодо форми, змісту, строків, підстав визнання недійсним цивільно-правового договору тощо;

удосконалено:

- науковий підхід, за яким інститут відповідальності держави за завдану незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду та їх посадовими особами моральну шкоду є окремим, міжгалузевим інститутом, оскільки його зміст складають норми, зокрема, цивільного, кримінального процесуального і фінансового права;

- наукове положення, відповідно до якого при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду та їх посадовими особами, необхідно враховувати ряд критеріїв: за яке кримінальне правопорушення особі винесено підозру; тривалість досудового розслідування; територіальні межі поширення інформації про перебування особи під слідством або судом; наслідки страждань, яких особа зазнала внаслідок незаконного перебування під слідством або судом, тощо;

дістали подальшого розвитку:

- правова позиція щодо можливості застосування презумпції моральної шкоди у деліктах, пов'язаних із смертю потерпілого. Смерть фізичної особи повинна бути тією обставиною, яка звільняє близьких родичів, інших осіб (які у встановленому законом порядку набули статусу потерпілих) від необхідності доказування факту завдання їм моральної шкоди. Розмір відшкодування моральної шкоди у даному делікті повинен бути чітко зафіксованим у законі, як це передбачено у законодавстві деяких зарубіжних країн, та виплачуватись у всіх, без винятку випадках, коли наслідком діяння стала смерть особи;

- обґрунтування необхідності прийняття окремого законодавчого акту, в якому були б регламентовані всі випадки відшкодування моральної шкоди, завданої у деліктних зобов'язаннях, з визначенням поняття «моральної шкоди», чітким розмежуванням умов виникнення права на відшкодування моральної шкоди, визначенням суб'єктів відповідальності та суб'єктів права вимоги, критеріїв визначення розміру відшкодування моральної шкоди та способів її відшкодування, визначенням джерел фінансування відшкодування моральної шкоди в деліктах, де відповідальність перед потерпілим покладено на державу.

На підставі наведених положень розроблено низку пропозицій щодо удосконалення цивільного законодавства, а саме запропоновано внести зміни до статей 23, 1168, 1177, 1195 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та доповнити ст. 3-1 «Додаткові способи відшкодування моральної шкоди» Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони становлять науково-теоретичний і практичний інтерес. Розроблені пропозиції та висновки використовуються та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного права, і зокрема інституту відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 22 серпня 2016 року);

– *законотворчій діяльності* – в процесі удосконалення цивільного законодавства України з питань відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях;

– *правозастосовній діяльності* – при розгляді і вирішенні цивільних справ про відшкодування моральної шкоди судовими органами та практикуючими юристами, а також під час підготовки науково-практичних коментарів до Цивільного кодексу України (акт впровадження Апеляційного суду м. Києва);

– *навчально-методичній роботі* – при викладанні навчальної дисципліни «Цивільне право» і відповідних спецкурсів; при підготовці підручників і навчальних посібників, а також навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 22 серпня 2016 року).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертації положення та висновки ґрунтуються на власних дослідженнях. Ідеї та розробки, що належать співавторам публікацій за темою дисертації, здобувачем не використовувалися.

У співавторстві опубліковано чотири наукові статті, в яких особистий науковий доробок здобувача полягає у формулюванні та розв'язанні наукових проблем, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на 12 науково-практичних і науково-теоретичних

конференціях та круглих столах: VI Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції» (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.); круглому столі «Цивільне право та процес: науковий шлях до європейської інтеграції» (м. Київ, 4 листопада 2014 р.); Міжкафедральному круглому столі в рамках Всеукраїнського тижня права, присвяченого 90-річчю проф. І. А. Дмитренка «Сучасна цивілістика України» (м. Київ, 17 грудня 2014 р.); Міжкафедральному круглому столі «Реформа цивільного та господарського законодавства в умовах сьогодення» (м. Київ, 15 квітня 2015 р.); круглому столі «Актуальні проблеми цивільного права: теорія і практика» (м. Київ, 21 квітня 2015 р.); VII Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення», присвяченій Дню юриста України (м. Київ, 29 жовтня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні» (м. Запоріжжя, 30–31 жовтня 2015 р.); VI Всеукраїнській науковій конференції «Теорія і практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 2 листопада 2015 р.); Міжнародній конференції «Integrarea Republicii Moldova si Ucrainei in UE : Aspectul juridic, conferinta internatsonala stiintifico-practica» (Молдова, м. Кишинів, 6-7 листопада 2015 р.); круглому столі «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Київ, 30 травня 2016 р.); круглому столі «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (м. Київ, 26 вересня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 26 жовтня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в 21 науковій публікації, з яких шість – у фахових виданнях, затверджених Міністерством освіти і науки України, одна – у фаховому науковому виданні іншої держави, дванадцяти тезах виступів на науково-практичних, науково-теоретичних конференціях та круглих столах та дві статті – в інших друкованих виданнях України, що додатково відображають результати дослідження.

Структура роботи. Робота складається із вступу, 3 розділів, що містять 9 підрозділів, висновків до кожного розділу і загальних висновків, списку використаних джерел (350 найменувань на 35 сторінках) і одного додатку. Повний обсяг дисертації становить 210 сторінок, з них основний текст – 172 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано використані методи наукового пізнання, визначено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, а також відомості про публікації автора за темою дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні та правові засади дослідження питання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях» складається із двох підрозділів і присвячений визначенню стану наукової розробки питання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях, дослідженню еволюції правового регулювання відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях у законодавстві України та методологія дослідження.

У підрозділі 1.1 *«Стан наукової розробки питання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях та методологія проведення дослідження»* здійснено аналіз праць вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права з проблематики відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях. Простежено розвиток наукової думки щодо поняття, сутності та змісту інституту відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях.

Наголошено, що проблематика відшкодування моральної шкоди представлена наразі дисертаційними дослідженнями українських учених: Л. О. Корчовою «Компенсація моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав, у цивільному праві України» (1998 р.); С. І. Шимон «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав» (1998 р.); В. П. Паліюком «Правове регулювання моральної (немайнової) шкоди» (2000 р.); Н. В. Павловською «Теорія і практика захисту моральних благ цивільним законодавством України» (2002 р.), О. В. Грищук «Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичний аспект)» (2002 р.), В. Д. Примаком «Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності» (2014 р.). Проте, в названих роботах, незважаючи на їх наукову цінність, розглядаються окремі загально-теоретичні аспекти відшкодування моральної шкоди. З огляду на викладене, зроблено висновок про те, що ступінь наукової розробки проблематики відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях, залишається доволі низьким.

Вказано, що у ході дослідження використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів пізнання правових явищ, зокрема діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний, формально-логічний, системно-структурний методи, метод індукції та дедукції.

У підрозділі 1.2 *«Еволюція інституту відшкодування моральної шкоди в законодавстві України»* констатовано, що перші спроби юридичного закріплення інституту відшкодування моральної шкоди були здійснені ще за доби Київської Русі.

Обґрунтовано, що еволюція правового регулювання відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях тісно пов'язана із формуванням українського суспільства та його правової системи, і багато в чому залежала від суспільно-політичного устрою українських земель, які протягом багатьох століть не мали самостійної державності.

Виділено два, значних за своєю тривалістю (з точки зору часових меж), періодів становлення та розвитку цього інституту.

Для першого періоду (X ст. – початок XX ст.) характерним є застосування до даних відносин норм звичаєвого права, які згодом були закріплені в першому кодифікованому джерелі права – «Руській Правді» і використовувались практично до середини XVI ст. До цього ж періоду віднесено роки поступового занепаду Київських земель, наслідком чого стала втрата київськими князями влади та зростання впливу Московської держави, пізніше Російської імперії, законодавство якої не містило жодного згадування про можливість відшкодування моральної шкоди, і який фактично тривав аж до початку XX ст., коли існуючий суспільно-політичний устрій країни в цілому, зазнав суттєвих змін. Другий період (XX ст. – до сьогоднішнього часу), умовно поділено на декілька етапів: перший етап – радянський, який хронологізується із добою створення та існування СРСР (1922 – 1991 рр.), законодавство якого відхиляло ідею наявності у радянського громадянина, який користувався всіма перевагами соціалізму будь-яких моральних страждань, а відтак і моральної шкоди; другий етап – пострадянський (1991 – 2004 рр.), під час якого наша держава поступово відмовлялася від союзного законодавства і активно розбудовувала власну правову систему, формувала національне законодавство, в т.ч. і цивільне; третій етап (2004 р. – дотепер) – новітній етап законотворення, початком якого стало введення в дію чинного ЦК України та низки інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини з відшкодування моральної шкоди.

Розділ 2 «Загальна характеристика відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях» складається із чотирьох підрозділів, у межах яких досліджуються поняття моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях та право на її відшкодування, основні підходи до визначення розміру відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях та способи її відшкодування.

У підрозділі 2.1 *«Поняття та сутність моральної шкоди та право на її відшкодування у деліктних зобов'язаннях»* зроблено висновок, що завдання моральної шкоди – це протиправне приниження (або замах на приниження) прав і свобод особи, яке викликає в її психіці негативні процеси і стани. Обґрунтовано, що моральну шкоду може завдати будь-яке протиправне посягання на права й інтереси особи, тому вона завжди виступає органічною складовою будь-якого виду правопорушення. Визначено, що зобов'язання з відшкодування моральної шкоди – це цивільно-правове (деліктне) зобов'язання, яке виникло внаслідок порушення абсолютних прав особи – майнових чи особистих немайнових прав (благ), в якому заподіювач шкоди чи інша особа, на яку законом покладено обов'язок відшкодування шкоди, зобов'язана вчинити дії по відновленню в повному обсязі порушеного права чи блага (відшкодувати моральну шкоду), а кредитор-потерпілий, якому завдана моральна шкода, вправі вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Доведено, що відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях – це особливий спосіб захисту порушених особистих немайнових чи (або) майнових прав та інтересів особи, специфіка якого обумовлена такими чинниками: сферою завдання шкоди – суто особистісна (індивідуальна) чи соціальна; об'єктом посягання (життя, здоров'я, честь, гідність, ділова

репутація, майно); наслідками страждань (тимчасова втрата здоров'я (тимчасова непрацездатність), інше ушкодження здоров'я, каліцтво (втрата працездатності), смерть, пошкодження (знищення) майна); можливістю повернення до звичного, такого, що існував до порушення права, способу життя.

У підрозділі 2.2 *Умови відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях* досліджено загальні та спеціальні умови відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях.

Обґрунтовано, що фактичною умовою відповідальності за завдану у деліктному зобов'язанні моральну шкоду є склад цивільного правопорушення (протиправна поведінка, шкідливий результат такої поведінки, причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою, як об'єктивні підстави складу цивільного правопорушення та вина особи, яка завдала шкоди, як суб'єктивний фактор складу цивільного правопорушення, що становить генеральний делікт і визначений ст. 1166 ЦК України). Доведено, що перераховані умови визнаються загальними, оскільки саме вони у сукупності обумовлюють виникнення деліктного зобов'язання в будь-якому випадку завдання шкоди, незалежно від наявності спеціальних законодавчих норм.

Наголошено на тому, що у випадках, коли закон змінює, обмежує або розширює коло умов, необхідних для покладення відповідальності за завдану моральну шкоду, то мова йде про спеціальні умови відповідальності, що характеризують особливості тих чи інших порушень, і які застосовуються тільки у випадках, прямо передбачених законом (завдання шкоди незаконними діями органів, що здійснюють оперативну-розшукову діяльність, органами досудового розслідування, прокуратури і суду; джерелом підвищеної небезпеки тощо).

У підрозділі 2.3. *«Визначення розміру відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях»* сформульовано висновок, що метою відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях є усунення або послаблення негативних психічних реакцій і станів людини, спричинених порушенням її суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. У цьому сенсі відшкодування моральної шкоди повинно розглядатися як такий спосіб захисту порушених прав особи, який здатний повною мірою забезпечити таке усунення або послаблення.

Наголошено, що сучасна доктрина цивільного права та практика його застосування, виділяє межовий, методологічний та особистісний підходи до визначення розміру моральної шкоди. Зокрема, межовий підхід до визначення розміру моральної шкоди закріплено Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (ч. 3 ст. 13), за якою відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом провадиться виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством чи судом. Методологічний підхід визначення розміру компенсації моральної (немайнової) шкоди передбачає

створення загальної методики обрахунку розміру відшкодування, яку можна застосувати для будь-якого випадку завдання моральної шкоди. Саме такий підхід застосований в цивільному законодавстві України. Для встановлення розміру відшкодування моральної шкоди при особистісному підході, беруться до уваги ряд чинників: індивідуальні особливості потерпілого; об'єктивні обставини, за яких завдана моральна шкода; ступінь вини потерпілого та матеріальне становище делінквента; вимоги розумності та справедливості. Дисертант зазначає, що саме особистісний підхід до визначення розміру відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях має значні переваги та перспективи ефективної реалізації в порівнянні з іншими методиками.

Доведено, що існуючі методики обрахування розміру моральної шкоди не відповідають сучасним потребам цивільно-правового регулювання відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях. Здійснений аналіз судової практики, дозволяє стверджувати, що визначення розміру моральної шкоди, багато в чому залежить від власного суддівського розсуду, і не завжди забезпечує повноцінне задоволення прав потерпілого.

З метою дотримання принципу повного відшкодування шкоди, обґрунтовано необхідність розмежування таких понять, як «розмір» та «характер» відшкодування моральної шкоди. Під розміром відшкодування моральної шкоди слід розуміти визначену законом чи судом грошову суму, що підлягає відшкодуванню в кожному конкретному випадку. Під характером відшкодування моральної шкоди пропонується розуміти суб'єктивні та об'єктивні чинники, які обумовлені особливістю того блага, якому завдана шкода, і які впливають на визначення розміру відшкодування моральної шкоди.

У підрозділі 2.4 *«Способи відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях»* зазначено, що законодавцем, поряд із майновою та грошовою формою відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях, передбачено і «інший спосіб» її відшкодування, який як може, так і не може мати вартісного характеру. Запропоновано під «іншим способом» відшкодування моральної шкоди розуміти вчинення делінквентом, передбачених законом та визначених судом дій немайнового характеру (публічне вибачення, визнання своєї вини делінквентом) на користь потерпілого, які спрямовані на усунення, залагодження негативних наслідків, яких особа зазнала внаслідок протиправної поведінки делінквента.

Обґрунтовано, що призначення «інших способів» відшкодування моральної шкоди обумовлюється специфікою окремих видів деліктів. До таких способів відшкодування моральної шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, слід віднести: психологічно-правову реабілітацію, психологічно-правову консультацію, психологічно-правову терапію.

Доведено доцільність позасудового вирішення питання про відшкодування моральної шкоди, завданої у деліктному зобов'язанні. Це може мати місце у випадках взяття делінквентом зобов'язання добровільно відшкодувати, завдану ним моральну шкоду, що здійснюється шляхом укладення між ним та

потерпілою особою договору, в якому визначається порядок, розмір та способи її відшкодування. В договорі повинно бути чітко вказано, що відшкодовується саме моральна шкода. Істотними умовами цього договору мають бути – спосіб відшкодування, строк; порядок зміни розміру відшкодування (наприклад, у разі зміни мінімального розміру заробітної плати чи прожиткового мінімуму); заборона чи дозвіл можливості уступки прав, наданих договором третім особам. У випадку невиконання чи неналежного виконання делінквентом (боржником) своїх обов'язків, що впливають з договору про порядок та розміри відшкодування моральної шкоди, стягнення може бути здійснено в безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Підкреслено, що добровільна форма відшкодування моральної шкоди може мати місце тільки в тих випадках, коли і кредитором, і боржником виступають фізичні особи.

Розділ 3 «Особливості відшкодування моральної шкоди в окремих видах деліктних зобов'язань» складається із трьох підрозділів, в яких досліджуються відшкодування шкоди особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, порядок та умови відшкодування моральної шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду чи їх посадових осіб, а також окремі випадки відшкодування моральної шкоди, завданої життю чи здоров'ю фізичної особи.

У підрозділі 3.1 «Відшкодування моральної шкоди особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення» висвітлено питання відшкодування моральної шкоди завданої фізичній особі у випадках, коли не встановлено особу-злочинця або вона визнана у порядку, встановленому законом неплатоспроможною. Наголошено, що у випадку, коли шкідливі наслідки є результатом скоєного кримінального правопорушення, виникають відразу два види охоронних правовідносин – кримінальні і цивільні, тобто йдеться про настання кримінальної і цивільно-правової відповідальності. Зазначено, що відшкодування державою шкоди, завданої кримінальним порушенням реалізується в рамках деліктного зобов'язання, оскільки таке зобов'язання виникає за відсутності погодженої волі його учасників.

Робиться висновок, що у випадку невстановлення особи злочинця або визнання її неплатоспроможним, необхідно ставити питання не про відповідальність держави, а про її обов'язок відшкодувати (компенсувати) завдану шкоду. Це обумовлено тим, що саме держава бере на себе ризик помилок, які можуть виникнути при здійсненні певних дій органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду чи їх посадових осіб та можуть призвести до унеможливлення відшкодування завданої шкоди безпосередньо порушником. Таким чином, держава виконуючи соціальні функції, створює потерпілій особі допоміжні, максимально привілейовані механізми усунення негативних наслідків кримінального правопорушення.

Підрозділі 3.2 «Відшкодування моральної шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність»

органів досудового розслідування, прокуратури і суду» присвячено висвітленню питань, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди, завданої незаконним засудженням, незаконним повідомленням про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконним застосуванням запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, тримання під вартою, незаконним застосуванням адміністративного арешту чи виправних робіт, інших процесуальних дій, що обмежують права громадян.

Зазначено, що в даному делікті, крім загальних норм про відшкодування моральної шкоди (ст. 23 ЦК України), застосовуються спеціальні норми, визначені ст. 1176 ЦК України та Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». Додатково обгрунтовано, що особливостями відшкодування моральної шкоди в даному деліктному зобов'язанні є те, що в якості заподіювача шкоди виступають лише органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органи досудового розслідування, прокуратура, суд, а також їхні посадові особи; моральна шкода завдається лише тими діями, які визначені в спеціальному законі; для настання відповідальності за завдану моральну шкоду достатньо наявності неповного складу цивільного правопорушення, який виключає вину делінквента.

Обгрунтовано, що при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, доцільно враховувати наступні чинники: за яке кримінальне правопорушення особі винесено підозру; чи було застосовано до особи запобіжний захід і який саме; чи було порушено порядок та умови проведення слідчих дій; тривалість досудового розслідування; чи перебуває особа у шлюбі; чи має особа дітей; чи працює особа і чи було повідомлено роботодавця про перебування особи під слідством; територіальні межі поширення інформації про перебування особи під слідством або судом, а також наслідки незаконного перебування під слідством або судом, зокрема: стан здоров'я особи (фізичний та психічний); стан відносин у шлюбі; стан відносин з дітьми; ставлення близьких родичів і друзів до потерпілого; чи збереглися за потерпілим місце роботи; чи збереглися у потерпілого життєві цінності та перспективи.

У підрозділі 3.3 «Відшкодування моральної шкоди, завданої життю та здоров'ю фізичної особи» досліджуються питання щодо відшкодування моральної шкоди, завданої таким особистим немайновим благам особи, як життя та здоров'я. Зроблено висновок, що дії делінквента, якими спричинено шкоду життю чи здоров'ю фізичної особи, окрім відшкодування витрат, пов'язаних із лікуванням потерпілого, породжують відповідний обов'язок щодо відшкодування моральної шкоди.

Доведено, що порівняно із загальними умовами відшкодування завданої шкоди, цей вид деліктних зобов'язань наділений низкою специфічних ознак. По-перше, шкода завдається благам, які не підлягають грошовій оцінці. По-

друге, така шкода не підлягає натуральному відшкодуванню, як не підлягає вона і повному відшкодуванню, оскільки це за природою неможливо. По-третє, за правилами, встановленими для деліктних зобов'язань з відшкодування шкоди, підлягає відшкодуванню завдана шкода безвідносно до того, чи мало місце ушкодження здоров'я або настала смерть фізичної особи в умовах договірних відносин, чи внаслідок недоліків товарів, робіт або наданих послуг, чи діяльності, що є джерелом підвищеної небезпеки.

Обґрунтовано, що при розгляді справ про відшкодування моральної шкоди, завданої смертю потерпілого, доцільно застосування презумпції моральної шкоди. Смерть фізичної особи повинна бути тією обставиною, яка звільняє близьких родичів, інших осіб (які у встановленому законом порядку набули статусу потерпілих), від необхідності доказування факту наявності у них моральних чи фізичних страждань, а відтак і моральної шкоди.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, суть якого полягає у всебічному дослідженні такого інституту цивільного права, як відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях.

За результатами проведеного дослідження було сформульовано такі висновки:

1. Виділено два, значних за своєю тривалістю (з точки зору часових меж), періоди становлення та розвитку інституту відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях. Для першого етапу (X ст. – початок XX ст.) характерним є застосування до даних відносин норм звичаєвого права, які згодом були закріплені в першому кодифікованому джерелі права – «Руській Правді» і використовувались практично до середини XVI ст. До цього ж періоду віднесено роки поступового занепаду Київських земель, наслідком чого стала втрата київськими князями влади та зростання впливу Московської держави (пізніше Російської імперії), законодавство якої не містило жодного згадування про можливість відшкодування моральної шкоди, і який фактично тривав аж до початку XX ст., коли існуючий суспільно-політичний устрій країни в цілому, зазнав суттєвих змін. Другий період (XX ст. – до сьогоднішнього часу), умовно поділено на декілька етапів: перший етап – радянський, який хронологізується із добою створення та існування СРСР (1922 – 1991 рр.), законодавство якого відхиляло ідею наявності у радянського громадянина, який користувався всіма перевагами соціалізму будь-яких моральних страждань, а відтак і моральної шкоди; другий етап – пострадянський (1991 – 2004 рр.), під час якого наша держава поступово відмовлялася від союзного законодавства і активно розбудовувала власну правову систему, формувала національне законодавство, в т.ч. і цивільне; третій етап (2004 р. – дотепер) – новітній етап законотворення, початком якого стало введення в дію чинного ЦК України, низки інших нормативно-правових актів, які регулюють відшкодування моральної шкоди.

2. Відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях – це особливий спосіб захисту порушених особистих немайнових чи (або) майнових прав та інтересів особи, специфіка якого обумовлена: сферою завдання шкоди – виключно особистісна (індивідуальна) чи соціальна; об'єктом посягання (життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, майно); наслідками страждань (тимчасова втрата здоров'я (тимчасова непрацездатність); інше ушкодження здоров'я, каліцтво (повна втрата працездатності); смерть; пошкодження (знищення) майна); можливістю повернення до звичного, такого, що існував до порушення права, способу життя.

3. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях повинно здійснюватись у відповідності до загального принципу цивільного права - повного відшкодування завданої шкоди. Задля досягнення цієї мети необхідно розмежовувати поняття «розмір» та «характер» відшкодування моральної шкоди. Під розміром відшкодування моральної шкоди слід розуміти визначену законом чи судом грошову суму, що підлягає відшкодуванню в кожному конкретному випадку. Під характером відшкодування моральної шкоди пропонується розуміти суб'єктивні та об'єктивні чинники, які обумовлені особливістю того блага, якому завдана шкода і які впливають на визначення розміру відшкодування моральної шкоди.

4. Відшкодування моральної шкоди в «інший спосіб» – це вчинення делінквентом, передбачених законом та визначених судом дій немайнового характеру на користь потерпілого, які спрямовані на усунення, залагодження негативних наслідків, яких особа зазнала внаслідок протиправної поведінки заподіювача шкоди.

5. Призначення «інших способів» відшкодування моральної шкоди обумовлюється специфікою окремих видів деліктів, передбачених статтями 1176, 1177, 1187, 1209 ЦК України. До таких способів відшкодування моральної шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, слід віднести: психологічно-правову реабілітацію, яка є системою заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічної сфери особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості; психологічно-правову консультацію, яка проводиться з метою надання особі психологічної допомоги; психологічно-правову терапію, яка представляє собою систему спеціальних психологічних методів оздоровчого впливу на людину для нормалізації її психічного стану.

6. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях характеризується певними особливостями: по-перше, відшкодування моральної шкоди слід розглядати не лише як спосіб захисту цивільних прав та інтересів, а і як міру цивільно-правової (деліктної) відповідальності; по-друге, визначення розміру її відшкодування повинно здійснюватись через взаємозв'язок психічного стану потерпілого, рівня його душевних страждань та можливістю усунути негативні наслідки шляхом матеріального виразу такого відшкодування; по-третє, у деліктних зобов'язаннях моральна шкода може бути відшкодована не безпосередньо потерпілому (зокрема, у випадку його смерті),

а особам, які у зв'язку з цим набувають права на відшкодування моральної шкоди; по-четверте, факт наявності моральної шкоди потребує доведення у встановленому законом порядку, оскільки така шкода є самостійним видом шкоди і умовою цивільно-правової відповідальності; по-п'яте, пріоритет захисту права на відшкодування моральної шкоди належить судовим органам, і рішення про її відшкодування – винятково компетенція суду; по-шосте, чинне цивільне законодавство передбачає відшкодування моральної шкоди, поряд із фізичними особами, і юридичній особі; по-сьоме, у окремих деліктних зобов'язаннях відшкодування моральної шкоди не ставиться в залежність від вини заподіювача шкоди.

7. Право на відшкодування моральної шкоди, умови та порядок її відшкодування визначено низкою нормативно-правових актів, що свідчить про неоднозначний підхід законодавця до практичного вирішення питання. Однак, значна їх кількість та їхня різногалузовість, а подекуди і невідповідність, не сприяє ефективності правового регулювання інституту відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях та його належній практичній реалізації. Це висуває нагальну необхідність прийняття окремого законодавчого акту, в якому були б регламентовані всі випадки відшкодування моральної шкоди, завданої у деліктних зобов'язаннях, з визначенням поняття «моральної шкоди», чітким розмежуванням умов виникнення права на відшкодування моральної шкоди, визначенням суб'єктів відповідальності та суб'єктів права вимоги, критеріїв визначення розміру та способів відшкодування моральної шкоди, визначенням джерел фінансування в деліктах, де відповідальність перед потерпілим покладено на державу. Наявність окремого законодавчого акту сприятиме дієвості цього правового інституту та значно підвищить рівень захисту прав та інтересів потерпілих у деліктних зобов'язаннях.

8. При розгляді справ про відшкодування моральної шкоди, завданої смертю потерпілого, доцільно застосування презумпції моральної шкоди. Смерть фізичної особи повинна бути тією обставиною, яка звільняє близьких родичів, інших осіб (які у встановленому законом порядку набули статусу потерпілих), від необхідності доказування факту наявності у них моральних чи фізичних страждань, а відтак і моральної шкоди. Розмір відшкодування моральної шкоди, завданої смертю потерпілого повинен бути зафіксованим у законі у вигляді сталої величини, як це, наприклад, передбачено у законодавстві деяких зарубіжних країн.

9. Доцільною є можливість позасудового вирішення питання про відшкодування моральної шкоди, завданої у деліктному зобов'язанні. Це може мати місце у випадках взяття делінквентом зобов'язання добровільно відшкодувати моральну шкоду шляхом укладення між ним та потерпілою особою відповідного договору, в якому визначено порядок, розмір та способи її відшкодування.

10. Інститут відшкодування моральної шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду є окремим інститутом, який носить міжгалузевий характер, оскільки при поновленні порушених

суб'єктивних прав застосовуються норми цивільного, кримінально-процесуального та фінансового права, що дозволяє забезпечити справедливий захист осіб, які постраждали внаслідок незаконних дій названих органів чи їх посадових осіб.

11. При визначенні розміру відшкодування моральної шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, необхідно враховувати наступні критерії: за яке кримінальне правопорушення особі винесено підозру; чи було застосовано до особи запобіжний захід і який саме; скільки слідчих дій було проведено і у який час; тривалість досудового розслідування; чи перебуває особа у шлюбі; чи має особа дітей; чи працює особа і чи було повідомлено роботодавця про перебування особи під слідством; територіальні межі поширення інформації про перебування особи під слідством або судом, а також наслідки незаконного перебування під слідством або судом, зокрема: стан здоров'я особи (фізичний та психічний) тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Онищенко О. С. Загальні умови виникнення зобов'язань по відшкодуванню моральної шкоди / О. С. Онищенко, В. П. Мироненко // Юридична наука. – 2014. – № 9. – С. 23–28.
2. Онищенко О. С. Способи відшкодування моральної шкоди / О. С. Онищенко // Юридична наука. – 2015. – № 1. – С. 15–20.
3. Онищенко О. С. Особливості відшкодування моральної шкоди в деликтних зобов'язаннях / О. С. Онищенко // Судова апеляція. – 2015. – № 2. – С. 102–108.
4. Онищенко О. С. Відшкодування моральної шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду / О. С. Онищенко // Юридична наука. – 2015. – № 7. – С. 21–25.
5. Онищенко О. С. Поняття та сутність інституту відшкодування майнової та моральної шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення / О. С. Онищенко, І. С. Тімуш // Юридична наука. – 2015. – № 10. – С. 26–32.
6. Онищенко О. С. Відшкодування моральної шкоди, завданої громадянинові незаконним притягненням до кримінальної відповідальності / О. С. Онищенко // Приватне право і підприємництво. – 2015. – Вип. 14. – С. 26–28.
7. Онищенко О. С. Нормативно-правовое регулирование возмещения морального вреда в деликтных обязательствах за законодательством Украины / О. С. Онищенко // Право и политика. – Кыргызская Республика, Бишкек, 2015. – № 2. – С. 185–188.
8. Онищенко О. С. Законодавчі підходи щодо застосування інституту моральної шкоди / О. С. Онищенко // Реформи законодавства України в умовах

євроінтеграції : Матеріали VI Всеукр. наук.-теор. конф. (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.) : [у 2-х ч.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 276–278.

9. Онищенко О. С. Визначення розміру моральної шкоди судом / О. С. Онищенко // Цивільне право та процес: науковий шлях до європейської інтеграції : матеріали круглого столу (м. Київ, 4 листопада 2014 р.). – К. : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. – С. 25–28.

10. Онищенко О. С. Поняття моральної шкоди у цивільному законодавстві / О. С. Онищенко // Сучасна цивілістика України: матеріали доповідей міжкафед. круглого столу в рамках Всеукраїнського тижня права, присвяч. 90-річчю проф. І. А. Дмитренка (м. Київ, 17 грудня 2014 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 89–91.

11. Онищенко О. С. Суб'єкти відповідальності за завдану громадянину не законним притягненням до кримінальної відповідальності моральну шкоду / О. С. Онищенко // Реформа цивільного та господарського законодавства в умовах сьогодення : матеріали міжкаф. круглого столу (м. Київ, 15 квітня 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 29–31.

12. Онищенко О. С. Предмет доказування у справах про відшкодування моральної шкоди / О. С. Онищенко // Актуальні проблеми цивільного права: теорія і практика : матеріали круглого столу (м. Київ, 21 квітня 2015 р.). – К. : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. – С. 56–58.

13. Онищенко О. С. Підстави відшкодування моральної шкоди в окремих видах деліктів / О. С. Онищенко // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовтня 2015 р.) : [у 2-х ч.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – Ч. 2. – С. 144–146.

14. Онищенко О. С. Протиправність поведінки як умова відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях / О. С. Онищенко // Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні: тези доповідей міжн. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30–31 жовтня 2015 р.). – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – С. 57–61.

15. Онищенко О. С. Вина як суб'єктивний елемент цивільного правопорушення і умова відшкодування моральної шкоди / О. С. Онищенко // Теорія і практика сучасної юриспруденції : матеріали VI Всеукр. наук. конф. (м. Харків, 2 листопада 2015 р.). – Х. : ФОП Бровін О.В., 2015. – С. 318–321.

16. Онищенко О. С. Умова відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях – причинний зв'язок між протиправною поведінкою правопорушника і її результатом – моральною шкодою / О. С. Онищенко // Integrarea Republicii Moldova si Ucrainei in UE : Aspectul juridic, conferinta internationala stiintifico-practica (6–7 noiem. 2015). – Chisinau, 2015. – P. 132–135.

17. Онищенко О. С. Відшкодування моральної шкоди, завданої в деліктних зобов'язаннях в «інший спосіб» / О. С. Онищенко // Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті : матеріали круглого столу (м. Київ, 30 травня 2016 р.). – Дніпропетровськ : Середняк Т.К., 2016. – С. 52–55.

18. Онищенко О. С. Деякі аспекти відшкодування моральної шкоди, завданої життю чи здоров'ю фізичної особи / О. С. Онищенко // Національні та

міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку : матеріали круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2016 р.). – К. : 2016. – С. 115–117.

19. Онищенко О. С. До питання про визначення осіб, які мають право на відшкодування моральної шкоди, завданої смертю потерпілого / О. С. Онищенко // Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2016 р.). – К., 2016. – С. 70–74.

20. Онищенко О. С. Визначення розміру компенсації моральної шкоди / О. С. Онищенко, В. П. Мироненко // Нотаріат України. – 2015. – № 5. – С. 15–23.

21. Онищенко О. С. Формування інституту моральної шкоди в правовій системі України / О. С. Онищенко, І. С. Тімуш // Нотаріат України. – 2015. – № 6. – С. 7–15.

АНОТАЦІЯ

Онищенко О.С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2017.

Дисертація є комплексним дослідженням інституту відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях.

За результатами проведеного дослідження визначено стан наукової розробки питання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях, окреслено методологічні засади дослідження, простежено еволюцію правового регулювання відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях. Сформульовано поняття відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях, виокремлено умови виникнення права на відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях, з'ясовано основні підходи до визначення відшкодування моральної шкоди та способи її відшкодування. Виділено особливості відшкодування моральної шкоди в окремих видах деліктів.

На підставі аналізу наукової доктрини, а також чинного цивільного законодавства України внесено пропозиції щодо удосконалення окремих правових норм, що регулюють питання відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях.

Ключові слова: моральна шкода, деліктне зобов'язання, делінквент, потерпілий, відшкодування моральної шкоди, розмір відшкодування моральної шкоди, спосіб відшкодування моральної шкоди.

АННОТАЦИЯ

Онищенко А.С. Возмещение морального вреда в деликтных обязательствах. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2017.

Диссертация является комплексным научным исследованием института возмещения морального вреда в деликтных обязательствах.

Сформулировано понятие морального вреда в деликтных обязательствах, как противоправное умаление прав и свобод лица, что вызывает в ее психике негативные состояния и процессы. Доказано, что право на компенсацию морального вреда – это возможность физических и юридических лиц требовать от правонарушителя исполнения обязанности совершить определенные действия, направленные на устранение или уменьшение негативных процессов и состояний, вызванных унижением чести, достоинства физического лица и деловой репутации юридического лица, а также возможность обратиться к компетентным национальным или международным органам за принудительным обеспечением исполнения указанной обязанности.

Доказано, что институт возмещения морального вреда в деликтных обязательствах является способом защиты личных неимущественных прав граждан. Сформулирован вывод о том, что главной задачей возмещения морального вреда является устранение или уменьшение негативных последствий, вызванных нарушением субъективных прав и интересов.

Указано, что способами возмещения морального вреда следует считать: возмещение имуществом, денежными средствами, иным способом. При этом под «иным способом» предлагается понимать совершение делинквентом, предусмотренных законом и определенных судом действий неимущественного характера в пользу потерпевшего, направленных на устранение негативных последствий, возникших у лица вследствие противоправного поведения делинквента.

Выделены особенности возмещения морального вреда в отдельных видах деликтов. Обосновано, что особенностями возмещения морального вреда, причиненного незаконными действиями правоохранительных органов является следующее: в качестве причинителя вреда выступают именно органы, проводящие оперативно-розыскную деятельность, органы досудебного расследования, прокуратуры и суда; моральный вред наносится не любыми уголовно-процессуальными действиями, а только незаконными; для наступления ответственности предусматривается наличие неполного состава гражданского правонарушения, что исключает вину правонарушителя.

Дополнительно обосновано, что правовой институт возмещения морального вреда, причиненного незаконными действиями органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, органов досудебного расследования, прокуратуры и суда имеет комплексный, межотраслевой характер, поскольку при возобновлении нарушенных субъективных прав

применяются нормы гражданского, уголовно-процессуального и бюджетного права, что позволяет обеспечить справедливую защиту лиц, пострадавших от незаконных действий указанных органов и их должностных лиц.

Аргументирована необходимость принятия отдельного законодательного акта, в котором были бы регламентированы все случаи возмещения морального вреда, причиненного в деликтных обязательствах, с обязательным определением понятия «моральный вред», четким разграничением оснований и условий возникновения права на возмещение морального вреда, определением субъектов ответственности и субъектов права требования, критериев определения размера возмещения за причиненный моральный вред и способов его возмещения; указанием источника финансирования возмещения морального вреда в деликтах, где ответственность перед потерпевшим возлагается на государство.

Ключевые слова: моральный вред, деликтное обязательство, делинквент, потерпевший, возмещение морального вреда, размер возмещения морального вреда, способ возмещения морального вреда.

SUMMARY

Onishchenko A. S. Moral damages in tort liabilities. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of candidate of juridical sciences on the specialty 12.00.03 – civil law and civil process; family law; international private law. – National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2017.

The thesis is a comprehensive study of the institution of compensation for moral damages in tort liabilities.

The thesis is devoted to topical theoretical and practical problems of legal regulation of compensation for moral damages in tort liabilities.

The results of the study determined the status of the scientific developments of the question of moral damages in tort liabilities, outlined the methodological framework of the study traces the evolution of legal regulation of compensation for moral damages in tort liabilities. Formulated the concept of moral damages in tort liabilities, the conditions of the entitlement to moral damages in tort liabilities, the main approaches to the definition of compensation for moral damage and its compensation. The features of compensation of moral harm in certain types of torts.

On the basis of analysis of scientific doctrine, and the current civil legislation of Ukraine the proposals on the improvement of individual legal norms regulating issues of reparation for moral damages in tort liabilities.

Key words: moral damage, tort obligation, delinquent, victim, moral damages, the amount of compensation of moral harm, the way of moral damages.